ԱԼԻՍԱ ԴՈՒՄԻԿՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ

ՏԱՅՔԸ (ԴԱՅԱԵՆԻ/ ԴԻԱՈՒԽԻ) ՍԵՊԱԳԻՐ ԵՎ ՀԻՆ ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՂՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ

Տայքը հին ժամանակներից եղել է Հայաստանի նահանգներից մեկը: Տայքի մասին տեղեկություններ են պահպանվել ասուրական ու բիայնական (արարատյան՝ ուրարտական) սեպագիր արձանագրություններում և հին հունական ու հայկական միջնադարյան սկզբնաղբյուրներում:

Հայկական լեռնաշխարհի արևմտյան մի շարք շրջանները ներխուժած ասորեստանյան արքաներ Թիգլաթպալասար I-ի (մ.թ.ա. 1115-1077 թթ.) և Սալմանասար III-ի (մ.թ.ա. 859-824 թթ.) արձանագրություններում հիշատակվում է Daiaeni (կամ Daiani) տեղանունը: Թիգլաթպալասար I-ի դեմ դուրս էին եկել Նաիրիի *երկրների* (ասուր.՝ mātāti(pl) Nairi) 23, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ 60 *արքաները*, որոնց թվում նաև Daiaeni *երկրի արքան* էր[1]: Ա. Սեյսը

---

[1] King L.W., The Annals of the Kings of Assyria, London, 1902, vol. I, col. IV, 82-83, 96-97, p. 67- 68; col V, 9, 22, 29, p. 69-71: Luckenbill D.D., Ancient Records of Assyria and Babylonia, Chicago, v. I, 1926, p. 81, 82. Խնդրո առարկա սեպագիր և անտիկ սկզբնաղբյուրներում կիրառվող «երկիր» հասկացության առնչությամբ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել, որ օրինակ՝ հին հունարենում *χώρα* բառն ունի «երկիր», «տարածք, շրջան» և այլ նշանակություններ (Liddell H.G., Scott R., Greek-English Lexicon, Oxford, 1996, p. 2015): Կղավդիոս Պտղոմեոսը նկարագրելով Մեծ Հայքը՝ նշել է. «Χῶραι δὲ εἰσιν ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ...», որը լատիներեն թարգմանված է. «Regiones sunt Armeniae...» (Ptol. V.12. 4, p. 937): Հունական սկզբնաղբյուրներում այդպիսի փաստի ուշադրություն է դարձրել Հ. Բարթիկյանը՝ գրելով. «Բյուզանդական սկզբնաղբյուրներում հայկական «աշ-

Վանի՝ Մինուա (մ.թ.ա. 810-786 թթ.) և Արգիշտի I (մ.թ.ա. 786-764 թթ.) արքաների արձանագրությունները վերծանելիս, հիշատակելով ասսուրական արձանագրությունների Dayaeni (Daiaeni)-ն, կարծիք է հայտնել, որ այն համապատասխանում էր «Diaus անունով արքայի և նրա սերունդների թագավորությանը»[2]: Այդպիսի կարծիք է հայտնել նաև Ն. Ադոնցը՝ նշելով որ Թիգլաթպալասար II-ի (պետք է լինի Թիգլաթպալասար I-ին - Ա.Դ.) նվաճած երկրների մեծ մասը (օր.՝ Daiaeni, Abaeni և այլն), ունեին «հայրանվանական անուններ»[3]:

Բիայնական սեպագիր արձանագրություններում Diau(e)ḫe անվանաձևի հետ գործածված է *m*՝ արական անձի դետերմինատիվը՝ LUGAL[4] («թագավոր»), KUR (*«երկիր»)* և URU («քաղաք,

---

խարի»-ը փոխանցվում կամ թարգմանվում է χώρα», օրինակ՝ «Περὶ τῆς χώρας τοῦ Ταρῶν» (Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio. Greek Text edited by Gy. Moravcsik, Budapest, 1949, p. 188) (տես՝ Бартикян Р., О царском курaторе «ΜΑΝΖΗΚΕΡΤ ΚΑΙ ΕΣΩ ΙΒΗΡΙΑΣ» Михаиле в связи с восточной политикой Василия II (976-1025 гг.), - Պատմա-բանասիրական հանդես, 2000, N 1, էջ 131, ծան. 8): Ն. Ադոնցը հենվելով «Աշխարհացույց»-ում *Տարուբերան աշխարհի* կապակցությամբ հիշատակվող «որ է Տարաւն» արտահայտության վրա՝ նշել է. «Таруберан определяется им» (այսինքն՝ Տարոն գավառով) (Адонц Н., Армения в эпоху Юстиниана, Ереван, 1971, с. 309: Հմմտ. Երեմյան Ս.Տ., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացույց»-ի, Ե., 1963, էջ 85, 107):

[2] Sayce A.H., The Cuneiform Inscriptions of Van. - The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JRAS), London, 1882, p. 399, 544, հմմտ. Sandalgian J., Les inscriptions cunéiformes urartiques, Venise, 1900, p. 59.

[3] Adontz N., Histoire d'Arménie, Les origines du Xe siècle au VIe (av. J. C.), Paris, 1946, p. 220.

[4] Ըստ Գր. Ղափանցյանի, սեպագրերում «թագավոր» տերմինը նույն բովանդակությունը չի ունեցել, քանի որ «ուրարտական «թագավոր» բառը ոչ միայն հնչվել է ereli, այլև ծագմամբ նշանակել է «ժողովրդապետ» և թերևս «ցեղապետ»: Այսպիսի ենթադրության համար նա բառի առաջին մասը՝ er-ը համարել է «ցեղ, ժողովուրդ», իսկ ereli՝ «ցեղապետ, ժողովրդապետ»: Գր. Ղափանցյանի մեկ այլ ենթադրությամբ՝ «եղել է և երկրորդ բառ, «թագավոր» նշանակությամբ և LUGAL դետերմինատիվով և հնչվել է *nu*՝ «արքա-իշխան» իմաստով»: Օրինակ բերելով Արգիշտի I-ի Խոռխոռյան արձանագրությունից հետևյալ տողը՝ -uštadi [m]Diaueḫiniedi LUGAL [m]Diaueḫi LUGAL-nu duubi[4] (col. I, 6), որը նա վերծանել է՝ «արշավեցի Դիաուսյան ցեղի դեմ, թագավորին Դիաու ցեղի արքա արի», Գր. Ղափանցյանը ենթադրել է, որ այս *nu*-ն վասալական առումով է կիրառված (Գր.

բնակավայր») հետերոգրամների ուղեկցությամբ (վերջիններս հաճդես են գալիս նաև որպես դետերմինատիվներ)[5]:

Ըստ Գ. Մելիքիշվիլու, ասորեստանյան սեպագրության [I] *(m)* անձի նշանն ուրարտական արձանագրություններում *ցեղ* նշանակություն ունի: Նա այդպես է եզրակացրել՝ չհամաձայնելով Ի. Մեշչանինովի և Ա. Սեյսի այն կարծիքին, որ «Սարդուրի II-ի մի արձանագրությունում հիշատակված ururdani բառի մեջ ասորեստանյան Urartu-ի ուրարտական համարժեքն է»[6]: Գ. Մելիքիշվիլին այդ եզրահանգման պատճառ է համարել ururdani բառից առաջ օգտագործված AMELU[7] դետերմինատիվը, որն ինչպես ինքն

Ղափանցյան, Ուրարտուի պատմությունը, Ե., 1940, էջ 84-85): Սակայն, Ն. Հարությունյանը նշել է՝ «LUGAL-nu–«թագավոր»՝ հնչյունական - nu լրացումով հետերոգրամի ուրարտական համապատասխանությունը... Ուրարտական er(i)eli բառի հոմանիշ նույն նշանակությամբ » (տես՝ Арупонян Н.В., Корпус урартских клинообразных надписей, Е. 2001, с. 420, 443): Գր. Ղափանցյանը նույնացնելով Dayaeni և Diau(e)ḫi անվանաձևերը *Տայքի* հետ՝ միևնույն ժամանակ, Թիգլաթպալասար I-ի հիշատակած Նաիրիի 23 կամ 60 «երկրների» ստումով նշել է *ցեղեր* և *ցեղապետեր* (Ղափանցյան Գր., նշվ. աշխ., էջ 84: Համտ. Թուկուլթի-Նինուրտա I-ի (մ.թ.ա. 1244- մոտ 1208 թթ.) հիշատակության մեկնությունը՝ История древнего Востока, ч. II, М., 1988, с. 102, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. I, Ե., 1971, էջ 282, այսուհետ՝ ՀԺՊ), նաև գրելով՝ «անշուշտ, խոսքը *ցեղերի* կամ *տոհմերի* քանակի մասին է», «դաշնությունը գլխավորում էր Dayaeni շրջանի արքան» (Капанцян Г.А., Историко-лингвистические работы, т. II, Е., 1975, с. 86-92): Այնինչ, ասորեստանյան արձանագրությունների matatu-ն նշանակում է «երկրներ» [The Assyrian Dictionary, Chicago (այսուհետ՝ CAD), 1977, vol. 10, part 1, p. 414-415 (s. mātu (Ibid.,); ... *mat Nairi* (CAD, 1980, vol. 11, part 1, p. 254, 2006, vol. 18, p. 154-155)՝ Նաիրի երկիր (ՀԺՊ, էջ 283)] և չի կարող մեկնվել որպես «ցեղեր»:

5 Sayce A.H., op. cit., p. 421-422. Համտ. Арупонян Н.В., Корпус..., с. 408-410, 418-419, 424.

6 Ա. Սեյսը Ururdani բառը Ararat ձևով է կարդացել (Sayce A. H., Some New Vannic Inscriptions - JRAS, London, 1929, p. 333, 335): Համաձայն Ի. Մեշչանինովի՝ խոսքը «ուրարտացիների» մասին է: (Мещанинов И.И., Шураа и Урурдан в клинописных памятниках Ванского бассейна, Доклады Академии наук, Серия В, 1924, с. 19-22).

7 Ըստ Ռ. Լաբայի՝ *homme* («մարդ») դրվում է մարդկանց հավաքական անունների (էթնիկական, մասնագիտությունների անվանումներ և այլն) առջև՝ «շում. lu, աքքադ. amīl» (տես՝ Labat R., Manuel d'épigraphie akkadienne, Paris,

է նշում, «ասորեստանյան սեպագրության մեջ դրվում է մասնագիտությունների և ցեղերի անվանումներից առաջ»: Միաժամանակ, նա անընդունելի է համարել 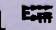 -amēlu դետերմինատիվի ընդգրկումը Ա. Սեյսի[8] և Ի. Մեշչանինովի[9] ուրարտական սեպագիր նշանների ցանկերում, որպես ցեղանունների դետերմինատիվ, քանի որ «ուրարտական տեքստերում իրեն չի հաջողվել գտնել գոնե մեկ դեպք, որ այդ դետերմինատիվը լինի ժողովրդի կամ ցեղային անվանման առջև»[10]: Սակայն Գ. Մելիքիշվիլու հիշատակած «ուրարտական գրում հազվադեպ օգտագործվող» այդ դետերմինատիվը, որին նա նույնական է համարել մեկ այլ ասորեստանյան սեպանշան . Ա. Սեյսի հետազոտությունում չունի *ցեղանունների* դետերմինատիվի նշանակություն, քանի որ վերջինս դետերմինատիվը վերծանել է որպես people («մարդիկ»՝ «ժողովուրդ»), իսկ 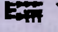 ՝ man («մարդ»)[11]: *Ցեղ* նշանակության համար Ա. Սեյսը նշել է (language[12], tribe) սեպանշանը[13]: Հետևա-

---

1952, p. 26, 151, հմմտ., Samuel A.B. Mecer, Introductory Assyrian Grammar, Dover Publications, 2003, p. 12).

[8] Sayce A.H., JRAS. 1882, p. 419-422.

[9] Мещанинов И.И., Халдоведение, Б., 1927, с. 74-75.

[10] Меликишвили Г.А., К вопросу о древнейшем очаге урартских племен// Вестник древней истории, (այսուհետ՝ ВДИ), N 4 (22), М., 1947, с. 26, прим. 2. Գ. Մելիքիշվիլին LÚurdani-ի կապակցությամբ LÚ դետերմինատիվի նշանակությունների մասին գրել է՝ «մասնագիտություններ, մարդկանց խմբեր և կատեգորիաներ» (Меликишвили Г.А., Урартские клинообразные надписи, М., 1960, с. 289, այսուհետ՝ УКН): Ն. Հարությունյանը Սարդուրի II-ի նշված արձանագրության թարգմանությունում վերծանում է «ուրուրդացիներ» Մեշչանինովի վերոհիշյալ տեսակետի հիման վրա, իսկ բաղացանկում հետևելով Ֆ. Քյոնինգի կարծիքին, հնարավոր է համարում, որ LÚurdani-ին մասնագիտության անվանում է (König F.W., Handbuch der chaldischen Inschriften, II, Graz, 1957, տես՝ Арутюнян Н.В., Корпус..., с. 247, 473):

[11] Sayce A.H., op. cit., p. 421-422, տես նաև՝ Мещанинов И.И., ук. соч., с. 74-75, Дьяконов И.М., Урартские письма и документы, 1963, М.-Л., с. 99, 113: Տես նաև՝ anīlu (CAD,1968, vol. 1, part II, p. 48).

[12] Հմմտ. Labat R., Op. cit., p. 55.

[13] Sayce A.H., op. cit., p. 421. Հմմտ. "language, special language or dialect, nationality, person or people speaking a (foreign) language" (CAD, 1973, vol. 9, p. 213).

քար, *m* արական անձի դետերմինատիվը ուրարտական արձանագրություններում որպես ցեղանունների դետերմինատիվ օգտագործման մասին Գ. Մելիքիշվիլու ենթադրությունը բավարար հիմքեր չունի[14]:

Համաձայն Ն. Ադոնցի, -ḫi վերջավորությունով հատուկ անունները, որոնք կիրառված են որպես լրացումներ, «ստանում են ածականի[15] ձև կամ գործածվում են որպես բացահայտիչ, օրինակ՝ «Eriaḫini ebani» «Էրիախիական երկիր»: Ուստի, «–ḫi-ով հայրանվանական Diau(e)ḫi, Abeliani/eḫi, Eriaḫi անվանումները գործածված են նաև որպես աշխարհագրական տերմիններ»[16]: Միաժամանակ, Ն. Ադոնցը -ḫi-ն[17] համարել է «էթնիկական ածանց», որը հանդիպում է «...հարավում՝ Ուրարտուի և Ասորեստանի միջև չեզոք գոտում բազմաթիվ անուններում, ինչպիսիք են Kutmu-ḫi, Bab-ḫi»[18]: Եզրակացնելով՝ Ն. Ադոնցը գրել է. «Ընդհանուր մի շարք անուններ բնորոշվում են -ḫi, -(i)ni, կամ -ḫi –ni, -zi, -ri վերջավորություններով: Ուրարտուի հյուսիսում գտնվող ամենակարևոր ցեղերը, որոնք թշնամի էին Տուշպայի տերերի գերիշխանությանը, կոչվում էին Diaue-ḫi, Eria-ḫi, Abiliani-ḫi և այլն»[19]:

Ըստ Գ. Մելիքիշվիլու՝ -ḫi/e(ni)-ն պատկանելություն արտահայտող ածանց է, որը «հաճախ հանդիպում է ցեղանունների վերջավորության դերում, որոնք, հավանաբար իմաստավորվում են

---

[14] Ն. Հարությունյանը նույնպես Դայաենին նույնացնում է Դիաուխիի հետ (Арутюнян Н.В., Топонимика Урарту., Е., 1985, с.70-71)՝ m-ն նշելով որպես ցեղանունների դետերմինատիվ: Նույնի՝ Корпус ..., с. 410, 503):

[15] Adontz N., Op. cit., p. 260. Ն. Ադոնցի գրքի հայերեն թարգմանությունում բնագրի՝ «la forme adjective» («ածականի ձևը») արտահայտությունը թարգմանված է «սեռականի ձև», ինչպես նաև չի թարգմանված «les patronymiques» բառը (Ադոնց Ն., Հայաստանի պատմություն: Ակունքները X-VI դդ. մ. թ. ա., Ե., 1972, էջ 260):

[16] Adontz N., Op. cit., p. 260.

[17] Հայերեն թարգմանությունում «-ni» է՝ ֆրանսերեն բնագրի «-ḫi»-ի փոխարեն (Ադոնց Ն., նշվ. աշխ., էջ 270):

[18] Adontz N., Op. cit., p. 271.

[19] Ibid.

որպես «այսինչի (անվանդիր-նախնիի, աստծո) որդի»[20]: ^{m}Diaŭ(e)ḫi[21], ^{m}Abeliani/eḫi, ^{m}Eriaḫi, ^{m}Erikuaḫi, ^{m}Iganeḫi անվանածների դիմաց արական անձնանունների *m* դետերմինատիվը, ըստ Գ. Մելիքիշվիլու, ցեղանունների դետերմինատիվ է[22]: Այս եղանակով նա ցեղանուններ է համարել արձանագրություններում m՝ անձի դետերմինատիվով հիշատակվող գրեթե բոլոր տեղանունները[23]՝ արդյունքում բազմաթիվ աշխարհագրական անուններ դիտելով որպես ցեղերի և ցեղային միությունների անվանումներ:

---

[20] Меликишвили Г.А., УКН, с. 51, 424.

[21] Ըստ Հ. Կարագյոզյանի, ավանդական ընթերցմամբ հայտնի *Դիաուեխի* երկրանունն անհրաժեշտ է վերծանել *Տեյավեխե* (^{m}Te-i-a-ú-e-ḫe): ^{KUR}Daiaeni և ^{m}Teiaueḫe տեղանունների լեզվական քննության արդյունքում նա եզրակացրել է. «^{KUR}Daiaenu-Տայք ենթադրյալ զուգահեռը առայժմ հնարավոր չէ հիմնավորել լեզվական ոչ մի օրինաչափությամբ, այն թերևս պատահական նմանության հետևանք է և հակառակը՝ ^{m}Teiaueḫe > Տայք անցումը հաստատվում է վերին աստիճանի ճշգրտությամբ՝ ուրարտա-հայկական հնչյունական օրենքներին համապատասխան»: Հետազոտողը գտնում է, որ անհրաժեշտ է տարբերակել *Դայաենու* և *Տեյավեխե* «երկրները», քանի որ ասուրական աղբյուրներում հիշատակվող *Դայաենուն* տեղադրվում է Արածանի գետի ավազանում, իսկ *Տեյավեխեն*՝ իրականում, Ճորոխ գետի ավազանում գտնվող Տայքն է (Կարագյոզյան Հ., Սեպագիր աղբյուրների Դայաենու երկիրը, - «Լրաբեր», հաս. գիտ., 1978, N 6, էջ 71, 94: Տես նույնի՝ Հայկական լեռնաշխարհը սեպագիր աղբյուրներում, Սեպագիր տեղանուններ, հ. 1, գիրք 1, Ե., 1998, էջ 187-188): Ա. Սագոնան ենթադրելով Daiaeni-ի և Diau(e)hi-ի նույնությունը, նշել է նաև այլ կարծիքներ (տես՝ Sagona A.G., Archaeology at the North-East Anatolian Frontier. - Ancient Near Eastern Studies, Suppliment 14, Herent, 2004, p. 30, 34, այս վերնագրում «հյուսիս-արևելյան Անատոլիա» տերմինը սխալ կերպով կիրառված է Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմտյան մասի վերաբերյալ): Ըստ Ռ. Բարնետի, «որոշ հեղինակներ բավականին անհիմնորեն Dayaenu-ն նույնացնում են հետագա Diaue(khi) ուրարտացիների անվանած թագավորությանը, որոնք կարող են նույն այն ժողովուրդը լինել, որին հանդիպել էր Քսենոփոնը IV դարի (պետք է լինի մ.թ.ա. V դարի-Ա.Դ.) վերջին՝ Ταόχοι անվանումով» (Barnett R.D., The Cambridge Ancient History. Urartu, Vol. 3, 2008, p. 330, com. 123):

[22] УКН, с. 51-52, Հենվելով Գ. Մելիքիշվիլու տեսակետի վրա, որ ^{m}Diau(e)ḫi-ն ցեղանուն է (УКН, с. 424), Մ. Սալվինին Dayaeni-ն նույնպես նույնացնելով Diau(e)ḫi-ի հետ, նշել է, որ Թիգլաթպալասար I-ի արձանագրություններում Նաիրիի «երկրների» արքաները «ցեղապետեր» են (Mirjo Salvini, Geschichte und Kultur der Urartäer, Darmstadt, 1995, S. 22, 54):

[23] Բացառություն կազմող անվանումներից են ^{m} կամ ^{KUR}Igani, ^{m} կամ ^{KUR}Išqigulu: ^{m}I-ga-ni-e-ḫi-ին Գ. Մելիքիշվիլին վերծանում է, որպես «իգանիացի»՝ «иганиец »

Ի. Դյակոնովը անդրադառնալով -ḫe/-ḫi-ածանցի գործառույթին՝ նշել է, որ օրինակ՝ «^{KUR}Eriaḫe սովորաբար, փոխանցվում է որպես գոյական անուն «Էրիախի», մինչդեռ այն ածական է՝ «Էրիական», հմմտ. նաև ^{URU}meliteaḫe՝ «մելիտեցիներին, Մելիտեա քաղաքի բնակիչներին պատկանող», այլ ոչ թե՝ «Մելիտեախի» քաղաք»[24]: Մինչդեռ նա նշում է, որ Տայքի տարածքում «ապրած ցեղի անվանումը, ինչպես ասորեստանյան (Դայաենի), այնպես էլ ուրարտական (Դիաուեխի)[25] և հունական (Տաոխոյ)[26]

(УКН, 155C$_{52}$, с. 302, 430; հմմտ., Арутюнян Н.В., Корпус ..., с. 509): Išqiguḫi անվանման հարցում Ն. Հարությունյանը հետևել է Ֆ. Քյոնիգի և Պ. Զիմանսկու վերծանմանը՝ ընթերցելով ^{KUR}Išqigulḫie. առանց ^{m} դետերմինատիվի (տես. հոլովով «(страны) Ишкугулхи», տես՝ Арутюнян. Н.В. Корпус..., с. 331, 511): Գ. Մելիքիշվիլին այն ընթերցել է LUGAL ^{m}Išqigulḫie «царь Ишкугулхи » (УКН, 286. с. 348. 432).

[24] Дьяконов И.М., Урартские письма и документы, М.-Л., 1963, с. 30.

[25] Գ. Մելիքիշվիլին ^{m}Diau(e)ḫi-ն խուռիերեն էթնոնիմ է ենթադրել՝ գրելով, թե Նուզիի արձանագրություններում հիշատակվող «Taiuki» խուռրիական անունը, հնարավոր է հենց «Tai(uki)» ձևով Daia(e)ni ‖Diau(e)ḫi անվան նախատիպն է: Նա ենթադրել է, որ տեղական ձևը եղել է Daiuḫi (Daioḫi) կամ նույնիսկ Daiuki (Daioki) (Меликишвили Г.А., *Диаухи*// ВДИ, 1950, N 4, с. 30): Այնինչ, «Taiuki»-ն խուռրիական բազմաթիվ անձնանուններից մեկն է (տես՝ Gelb I.J., Nuzi Personal Names, Chicago, 1943, p. 144-145): Նուզիի (Առապխայի հարևանությամբ) արխիվներում պահպանված արձանագրություններում հիշատակվող այդ անձնանվան համեմատությունը տեղանվան հետ պատահական բնույթի է: Գ. Մելիքիշվիլու մի վերապահման համաձայն՝ -ḫi/ ḫa և (i/a, u)ni վերջածանցները եղել են տեղական անվանաձևերում (ըստ իր կարծիքի՝ դրանց միայն մի մասում) «և չեն կցվել ուրարտացիների կողմից», իսկ հետագայում շարունակել են գոյությունը հայկական շրջանների անուններում (Меликишвили Г., *Диаухи*, с. 30):

[26] Է. Հերցֆելդը հիմք ընդունելով Ταόχοι=*Տայք* նույնացման կապակցությամբ Հ. Հյուբշմանի տեսակետը (Hübschmann H., Die altarmenischen Ortsnamen. Strasburg. 1904. S. 276-277)՝ նույնական է համարել՝ Daiaeni-Diaue-Ταόχοι-Տայքը (Herzfeld E.. The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East. Wiesbaden, 1968, p. 119, 121): Բ. Պիոտրովսկին նշել է. «Կասկած չի հարուցում Դիաուեխի երկրի ուրարտերեն անվան (ասորեստանյան Դայաենի) կապը հույն պատմիչների *Տաոխների* և միջնադարյան *Տայք* շրջանի միջև» (Пиотровский Б.Б., Ванское царство (Урарту), М., 1959, с. 31). Գ. Ջահուկյանը հետազոտելով ուրարտա-հայկական հնչյունական համապատասխանությունների և քերականական առանձնահատկությունների խնդիրը՝ նշել է, որ սեպագիր արձանագրությունների *d*-ն հայերենում արտասանվում է *տ*՝ Diau(e)ḫi–ի Tiau(e)ḫi. որով և բացատրվում է Տայք անվանաձևը: Իսկ «ուրարտական

տարբերակներում ունի խուրրի-ուրարտական -ini, -ḫi վերջավորություն, ընդ որում հունարեն փոխանցումը, որը հազիվ թե առաջացած լիներ ուրարտական ավանդույթից, հավանաբար, վերարտադրում է ինքնանվանումը: Խուրիերեն լեզվի համար բնորոշ է նաև բառասկզբի դ||տ հերթագայում»[27]:

Գ. Վիլհելմը -ḫe ածանցի կիրառման վերաբերյալ գրել է, որ այն կազմում է պատկանելություն արտահայտող ածականներ՝ «օգտագործվելով նաև աշխարհագրական անունների և ցեղանունների հետ [օրինակ՝ Abiliane=ḫə ebanə «Աբիլիանիի երկիր» (ցեղանուն /անձնանուն), Diaue=ḫə «Դիաուե-ական [արքա]»)]», իսկ -ḫə ածանցով հայրանունների կազմությունը համարել է որպես խուրրիերենում զուգահեռ չունեցող (Argiste=ḫə «Արգիշտիի որդի», Išpuine=ḫə, Minua=ḫə, Rusa= ḫə, Sardure= ḫə)[28]: Գ. Վիլհելմը նշում է -ḫə ածանցով բառակազմության հանգամանքը նաև հասարակ անուններից, օրինակ՝ babana=ḫə «լեռնային» բառը և այլն[29]: Ըստ այդմ, «ուրարտերենում -ḫe(-ḫi-)-ն լինելով պատկանելու-

---

հատկացական ḫi/e ածանցը, որ հաճախադեպ է տեղանունների մեջ և հունարեն արտահայտվում է χ-ով (հմմտ. Diau(e)ḫi-Ταόχοι), հայերի կողմից կարող էր ընկալվել որպես հոգնակերտ *ք*-ի համարժեք և արտահայտվել նրա միջոցով՝ Abiliani/eḫe-Աբեղեանք, Diau(e)ḫi-Տայք և այլն» (Ջահուկյան Գ.Բ., Հայոց լեզվի պատմություն, նախագրային շրջան, Ե., 1987, էջ 430, 438): Ταόχοι անվան հետ միջնադարյան սկզբնաղբյուրների հիշատակությունները համեմատելիս որոշ հետազոտողներ նախ բերում են վրացական «Տաո» ձևը, ապա միայն՝ հայկական սկզբնաղբյուրների՝ *Տայք* անվանումը (УКН, с. 424; Меликишвили Г.А., Диаухи, с. 26-42; Sagona A.G., Op. cit., p. 36 և ուրիշներ): Սակայն հայտնի է, որ Տայքի հիշատակությունը հայկական սկզբնաղբյուրներում ավելի վաղ է:

27 Համաձայն Ի. Դյակոնովի, «խուրրիական ցեղանունները կարող էին գոյություն ունենալ այս շրջանում նաև տեղի բնակիչների կողմից խուրրիերեն լեզվի կորուստից հետո, ինչպես նաև չի բացառվում, որ տաոխների ցեղը ժամանակի ընթացքում վրացականացվել է (ճանացվել): Արդյունքում սույն տարածքը հայճանական սերտ հարաբերությունների վայր էր» (Дьяконов И.М., Предыстория армянского народа, Е., 1968, с. 16, сн. 15): Այդպիսի մեկնաբանմամբ խեղաթյուրվում է հայկական Տայք աշխարհի (նահանգ) պատմությունը:

28 Wilhelm G., Urartian. The Ancient Languages of Asia Minor. Cambridge. 2008. Chapter 10. p. 111.

29 Wilhelm G., Urartian. The Ancient Languages of Asia Minor. Cambridge. 2004. Chapter 5. p. 125.

թյուն ցույց տվող (ածականակերտ) ածանց[30]՝ ^{m}Diau(e)=ḫe անվանման ուղիղ ձևն է ^{m}Diau(e)»[31]:

Այսպիսով, արարատյան՝ ուրարտական տեքստերում արական սեռի անձնանունների m դետերմինատիվով և -ḫe(-ḫi-) պատկանելիություն ցույց տվող ածանցով մի կողմից ունենք ^{m}Argište=ḫe «Արգիշտ-յան/ական (Արգիշտիի որդի)», ^{m}Ispuuine=ḫe «Իշպուին-յան/ական (Իշպուինիի որդի)» և այլն, իսկ մյուս կողմից՝ $^{m/KUR}$Abeliane=ḫe «Աբելիան-յան/ական/ցի», ^{m}Diaue=ḫe «Դիաու(ե)-յան/ական/ցի» և այլն: Ինչից չի հետևում, որ վերջիններն ցեղանուններ են:

Հայկական սկզբնաղբյուրներում Տայք տեղանվան հետ մեկտեղ հիշատակվող *տայեցիք* հասկացությունը Հայաստանի այս տարածքի հայ բնակչության տեղանվանական անվանաձևն է, այլ ոչ թե ցեղանուն, ինչպես երևում է նաև այլ նահանգների (գուգարացիք, մոկացիք)[32] ու գավառների անուններով հայ բնակչության հիշատակություններից: Այդ մասին առավել ցայտուն վկայություն է պարունակում Սեբեոսի (VII դ.) աշխատությունը՝ «Սպերացիքն..., և Մանաղայքն, և Դարանաղայքն, և որք յեկե-

---

[30] Մ. Խաչիկյանը, նշում է, որ ուրարտերենում արդյունավետ էր աշխարհագրական անվանումների ձևավորումն անձնանուններից -ḫə ածանցի միջոցով որոշյալ առումի՝ հոգնակի թվով բացարձակ հոլովի վերջավորության զուգակցությամբ. Rusa-ḫi/e-ne-lə («Ռուսախինելե (քաղաք)»), Argište-ḫi/e-ne-lə («Արգիշտեխինելե (քաղաք)»): Նա հավանական է համարում՝ որ նման ձևով, բայց առանց /-nə/ հոդի, ուրարտերենում ձևավորվել է աշխարհագրական կամ էթնիկական պատկանելության /-ḫalə// -lḫə/ածանցը, որը ստուգաբանորեն կապված է խուռրիական nomina actoris ձևութամասնիկին (օրինակ՝ /Meliţè-al-ḫə/ «մելիտեական»; /Komaha-ˡḫə/ «կոմախական») (Хачикян М.Л., Хурритский и урартский языки, Е., 1985, с. 67-68).

[31] Այվազյան Ս., Ուրարտերեն-հայերեն, Ե., 2008, էջ 135, 225-226: Հետազոտողը Գ. Մելիքիշվիլու կողմից LUGAL ^{m}Diaueḫi արտահայտության՝ «արքա Դիաուեխի-ի» թարգմանության (УКН, 36_{12-13}, с. 158) փոխարեն առաջարկել է՝ «... արքան (տոհմ) Դիաուե-ական/յան/ցի»՝ ^{m}Diaue-ն համարելով անվան ուղիղ ձևը: Իսկ ըստ Մ. Սալվինիի, ^{m}Diaueḫi նշանակում է «Diaue-ի ցեղ» (la tribu del Diau) (Mario Salvini, Corpus dei testi Urartei, vol. I, Roma, 2008, p. 190):

[32] Մովսէս Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Ե., 1991, էջ 114, 331:

ղեաց գաւառէ... և Կարնացիք, և Տայեցիք, և Բասենցիք... Շիրա-կացիք...»[33]:

Գ. Մելիքիշվիլին նշելով, որ մ.թ.ա. II հազարամյակի կեսերին «Եփրատ գետի վերին հոսանքում գտնվող» Հայասայի բնակիչ-ները էին հայկական ցեղերը, միևնույն ժամանակ, առանց որևէ սկզբնաղբյուրային հիմքի, նրանց վաղեմի հարևաններ է հիշա-տակել «վրացական ցեղերին»[34]: Այնուհետև գրել է, որ մ.թ.ա. XII դ. «պատմական Վրաստանի հարավ-արևմտյան մասի տարածքում առաջացել էր ցեղերի խոշոր միություն, որն ասորեստանյան սկզբնաղբյուրներում անվանվում էր Daiaeni, իսկ ուրարտակա-նում՝ Diaueḫi-ի... այստեղ էլ ավելի ուշ գտնվել է հին վրացական *Տաո* նահանգը (հին հայկական սկզբնաղբյուրների *Տայքը*), որի անունը, անշուշտ, հասնում է մինչև Daiaeni - Diaueḫi - Ταόχοι[35]

---

[33] Պատմութիւն Սեբէոսի, Ե., 1979, էջ 165: Հմմտ. Ստեփանոս Սյունեցու (VIII դ.) /հաղորդումը հայերենի և նրա եզերական բարբառների («...զբառսն զեզերա-կանս, որպէս զԿորճայն եւ զՏայեցին եւ զԽութային եւ զՉորրորդ-Հայեցին եւ զՍպերացին եւ զՍիւնին եւ զԱրցախայինն...») մասին («Մեկնութիւն քերակա-նին» - տես՝ Ադոնց Ն., Արուեստ Դիոնիսեայ Քերականի եւ հայ մեկնութիւնք նորին. – Երկեր, հ. Գ, Երևան, 2008, էջ 187):

[34] Меликишвили Г.А., К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959, с. 170-171.

[35] Գ. Մելիքիշվիլին որպես սկզբնաղբյուրներ նշել է Քսենոփոնի և Սոֆայնետոսի աշխատությունները: Անհրաժեշտ է նշել, որ Քսենոփոնը Ταόχοι հիշատակելիս ἔθνος-*ցեղ* բառը չի օգտագործել. «Καὶ Καρδούχους καὶ Ταόχους καὶ Χαλδαίους καίπερ βασιλέως οὐχ ὑπηκόους ὄντας ὅμως καὶ μάλα φοβερούς...»՝ (Xeno-phon, Anabasis, V.5.17; տես նաև՝ IV.4.18; 7.1): Իսկ Ստեփանոս Բյուզանդացին (VI դ.) հիշատակելով Ταόχοι [որպես սկզբնաղբյուր նշել է՝ «Σοφαίνετος ἐν τῇ ἀναβάσει φησί»: Ենթադրվում է, որ վերջինս Սոֆայնետոս Ստիմփալոսցին է, որին վերագրվում է նույնպես «Անաբասիս» անունով մի երկ, որից «չորս չնչին պատառիկներ են պահպանվել» Ստեփանոսի երկում (Gwynn A., Xenophon and Sophaenetus// Classical Quarterly, 23. 1929. p. 38-39. տես՝ Azoulay V., *Exchange and Entrapment: Mercenary Xenophon?* in *The Long March. Xenophon and the Ten Thousand*. New Haven. 2004. p. 289-304)]՝ օգտագործել է *ἔθνος* բառը (Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt ex recensione A. Meinekii. t. 1. Berolini. 1849. p. 602). որը բյուզանդական սկզբնաղբյուրներում կիրառվում էր նաև *իշխանություն* (principality) իմաստով (օրինակ՝ բուն հայկական Ծոփք, Անձիտ, Հաշտեանք, Անգեղտուն, Բալահովիտ *ինքնավար իշխանությունները* բյուզանդական պաշ-տոնական փաստաթղթերում կոչվում էին *ἔθνη* և *gentes*, տես՝ Адонц Н., ук. соч., с. 29): Հայաստանի պարսկա-բյուզանդական երկրորդ բաժանումից (591թ.)

անվանումը»[36]: Այսպես աղավաղելով Հայաստանի հյուսիս-արևմտյան տարածքների՝ Տայքի և Բարձր Հայքի Կարինի (Էրզրում) շրջանի պատմաաշխարհագրական պատկերը, նա շարունակել է. «Diau(e)ḫi-ի երկրի տարածքը պետք է փնտրել պատմական Վրաստանի հարավ-արևմտյան շրջաններում... Ըստ ասսուրական և ուրարտական սկզբնաղբյուրների, ժամանակակից Էրզրում քաղաքի և Արևմտյան Եփրատ գետի վերին հոսանքի շրջանը, թվում է թե արդեն մտնում էր Դիաուխիի մեջ»[37]:

Հին և վաղմիջնադարյան սկզբնաղբյուրներում հիշատակվող Տայքի, ինչպես նաև Կղարջքի մասին տեղեկությունների աղավաղումը և այդ տարածքներն որպես «պատմական Վրաստանի հարավ-արևմտյան շրջաններ» ներկայացնելու կեղծիքը[38] ներկայումս շարունակվում է վրաց պատմագիտության և քարտեզագրության

հետո Մավրիկիոս կայսրը վարչա-տարածքային փոփոխությունների ընթացքում Տայք նահանգը կոչեց *Խորագոյն Հայք* (Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցւոյ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 68):

[36] Հմմտ. УКН, с. 424, տես նաև՝ Меликишвили Г.А., *Диаухи*, с. 26-42: Հակառակ այդպիսի կարծիքի, օրինակ՝ «Վրաց ժամանակագրության» հայերեն թարգմանությունում Պ. Մուրադյանը պահպանել է Հայոց տեղանունները՝ Տայք, Կղարջք, Ջավախք, Թռեղք, Արտահան, Սպեր, Կարս, Կարին, Նախիջևան, Գեղարքունյաց և Արարատյան լեռներ, Այրարատ, Անի, Բարերդ, Բագավան, Բասեն, Բջնի, Գագ, Գանձակ, Գառնի, Դվին («Վրաց ժամանակագրություն» (1207-1318 թթ.): Թարգմանությունը հին վրացերենից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Պարույր Մուրադյանի, Ե., 1971, էջ 66, 88, 109, 124, 129-130, 169):

[37] Меликишвили Г.А., К истории древней Грузии, с. 176.

[38] Գ. Մելիքիշվիլու խմբագրությամբ «Վրաստանի պատմություն» գրքի I-ին հատորում, Diau(e)ḫi անվանումը ներկայացվել է «Դիաոխի» ձևով, և կրկին հիշատակվել է իբրև «հին Վրաստանի հարավ-արևմուտքում» գտնվող՝ մինչև «ներկայիս Էրզրում քաղաքի շրջանը» ձգվող տարածք: Նույն հատորում օգտագործված է հայկական Տայք և Կղարջք տեղանունների «Տաո-Կլարջեթի» աղավաղված ձևը (История Грузии, т. I, Т., 1962, с. 28-30, 129; К истории древней Грузии, с. 136, տես նաև՝ Матиане Картлиса (Перевод, введение и примечания Лордкипанидзе М.Д.), Т., 1976, с. 8, տես նաև՝ Рамишвили П., Социально-политическая история Грузии – տես՝ Очерки истории стран Южного Кавказа, Мультиперспективный взгляд на историю, Е., 2009, с. 75, 80 և այլն):

մեջ[39]: Իսկ իրականում, ըստ հին հունական[40] և վաղմիջնադարյան հայկական սկզբնաղբյուրների, Վիրքը (Ἰβηρία) տեղադրված էր Հայաստանից հյուսիս և նրանց միջև սահմանը անցնում էր Կուր գետով: Մովսես Խորենացու «Աշխարհացոյց»-ի[41] համաձայն, Տայքը Մեծ Հայքի տասնչորսերորդ աշխարհն (նահանգ) է, Կղարջքը՝ Մեծ Հայքի տասներեքերորդ աշխարհի՝ Գուգարքի արևմուտքում գտնվող գավառը: Տայքի արևելքում գտնվող Կող գավառի *Կրի ակունք* գյուղից են բխում Կուրի աղբյուրները, այնուհետև գետը հոսում է Գուգարքի գավառներով և կազմում Հայաստանի հյուսիսային սահմանը՝[42] Վիրքի հետ: Ըստ «Աշխարհացոյց»-ի՝ «Աշխարհ Վիրք, յելից կալով Եգերայ, յերի Սարմատիոյ,

---

[39] Атлас Грузинской ССР, М., 1964, с. 245-250. Лордкипанидзе О., Наследие древней Грузии, Т., 1989, с. 32, Бахтадзе М.А., Вачнадзе М., Гурули В.. История Грузии (с древнейших времен до наших дней), 2000 (http://krotov.info/lib_sec/04_g/ruz/ia_kr2.htm) և այլն:

[40] Strabo, Geographica, ed. A. Meineke, Leipzig: Teubner., 1877, 1.3.21; VI. 4.2; XI.3.2, Ptol., V.10.1; 11.3; 12.1:

[41] «Աշխարհացոյց»-ի միջնադարյան ձեռագրերի մեծ մասը պահպանել է Մովսես Խորենացու անունը, որպես հեղինակ: Դեռևս XVIII-XIX դդ. մի շարք հետազոտողներ Մովսես Խորենացուն նշել են որպես V դ. պատմիչ՝ «Պատմութիւն Հայոց»-ի ու «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակ (Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae. Libri III. Praefatio... Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geographiae. Armeniace ediderunt, Latine verterunt, notísque illustrarunt Gulielmus & Georgius, Gul. Whistoni Filii, Londini, 1736; The London Encyclopaedia, vol. XV, L., 1829, p. 172, History of Armenia by Father Michael Chamich, translated from the original Armenian by Johannes Avdall, vol. I, Calcutta, 1827, p. 27, Langlois V., Collection des historiens anciens et moderns de l'Armnnie, Paris, 1867, v. 1, p. 385 և այլն): Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ Մովսես Խորենացու «Աշխարհացոյց»-ը խմբագրել և շարունակել է Անանիա Շիրակացին VII դարում (տես՝ Մուշեղյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 111, 124, Դանիելյան Է.Լ., Հայաստանի քաղաքական պատմությունը և Հայ Առաքելական եկեղեցին (VI-VII դդ.), Ե., 2000, էջ 37):

[42] Հատկանշական է, որ, Փավստոս Բուզանդը Հայոց զորավար Մուշեղ Մամիկոնյանի IV դարի 60-ական թթ. վերջում ծավալած գործունեության, մասնավորապես, Մեծ Հայքի թագավորության հյուսիսային սահմանի վերականգնման վերաբերյալ գրել է. «Եւ զհին սահմանսն, որ յառաջուն էր լեալ յերկիրն Հայոց և ընդ երկիրն Վրաց, որ է ինքն մեծ գետն Կուր…» (Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, Ե., 1987, էջ 322):

առ Կաւկասով, մինչեւ ցԱղուանից[43] սահման, եւ մինչեւ ցՀայոց սահման՝ առ Կուր գետովն»[44]:

Հայ պատմագրության մեջ Տայքի մասին վաղ տեղեկություն է պահպանել Մովսես Խորենացին (V դ.)՝ հաղորդելով, որ Վաղարշակ թագավորը. «կարգէ զկողմանս Մաժաքայ և զՊոնտացիս և զԵգերացիս. դառնայ զհիւսիսեաւ առ ստորոտովն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոց... զեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն...»[45]: Տայքի մասին Մովսես Խորենացու[46], ինչպես նաև մյուս հայ վաղմիջնադարյան պատմիչների՝ Փավստոս Բուզանդի[47], Եղիշեի[48], Ղազար Փարպեցու[49], Սեբեոսի[50], Հովհան Մամիկոնյանի[51], Ղևոնդի[52] Մովսէս Կաղանկատվացու[53] Հովհաննես Դրասխանակերտցու հաղորդումները վկայում են Տայքի՝ հնուց Հայոց թագավորության նահանգներից մեկը, ինչպես նաև հայ նախարարական (Մամիկոնյաններ, Բագրատունիներ) ու հոգևոր իշխանությունների տիրույթը լինելու մասին[54]:

---

[43] Կուր գետի ձախ ափին՝ «... զքուն աշխարհն Աղուանից» (Երեմյան Ս. Տ. , նշվ. աշխ., էջ 105):
[44] Նույն տեղում, էջ 104:
[45] Մովսէս Խորենացի, էջ 108: Վաղարշակ թագավորը, ըստ Պատմահոր, եղբայրն էր պարթևական «Արշակ Մեծի» (ըստ Սարգսյանի Գ.Խ.՝ Միհրդատ I, մ.թ.ա. 170-139 թթ.), որի օրոք տեղի ունեցավ պարթևական թագավորության ընդարձակումը (Мовсес Хоренаци, История Армении, перев. с древнеарм. яз., введение и прим. Г. Саркисяна, Е., 1990, с. 222, прим. 56): Ա. Մուշեղյանը նշելով Յ. Մարկվարտի տեսակետը, ի դեմս ավանդական Վաղարշակի տեսնում է «Հայաստանի թագավոր Տրդատ I-ին՝ պարթև թագավոր Վաղարշ I-ի եղբորը» (Մուշեղյան Ա., Մովսես Խորենացու դարը, Ե., 2007, էջ 222):
[46] Մովսէս Խորենացի, էջ 313:
[47] Փաւստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, էջ 106, 200:
[48] Եղիշէ, Վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Ե., 1989, էջ 54, 256, 428:
[49] Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, Ե., 1982, էջ 100, 172-174, 224, 266:
[50] Պատմութիւն Սեբէոսի, Ե., 1979, էջ 144, 146 165-169,175:
[51] Յովհան Մամիկոնեան, Պատմութիւն Տարօնոյ, Ե., 1941, էջ 280:
[52] Պատմութիւն Ղեւոնդեայ, Ս. Պետերբուրգ, 1887, էջ 26, 123, 168:
[53] Մովսէս Կաղանկատուացի. Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Ե., 1983, էջ 122:
[54] Տես՝ Адонц Н., ук. соч., с. 231, 309, 403. Յովհաննէսեան Մ., Հայաստանի բերդերը, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1970, էջ 608, Հայ ժողովրդի պատմություն, h.

Տայք աշխարհի գավառների մասին «Աշխարհացոյց»-ում, հետևյալ տեղեկությունն է հաղորդվում. «Չորեքտասաներորդ [աշխարհ] Տայք առ երի կայ Գուգարաց, ամրոցօք եւ բերդօք կառուցեալ, եւ ունի գաւառս ութ. զԿող յելից կուսէ, յորմէ բղխեն աղբիւրք գետոյն Կուրայ... ըստ մտից Կողայ՝ Բերդացփոր, Պարտիզացփոր, զՃակս... եւ ըստ հարաւոյ՝ զԲուղխա, զՈքաղէ, զԱզորդացփոր իւրեանց գետակօք, որք յիրար անկեալ իջանեն ի Յոհ (Ճորոխ). որոց ըստ մտից Արսեացփոր առ Պարխար լերամբն, ընդ որ իջանէ Յոհ, գալով ի Սպերայ, անցանէ առ Թուխարս բերդով ի Կլարջս, եւ անտի յԵգր ...»[55]:

III, Ե., 1976, էջ 35, 37, 48, 96, 107, Դանիելյան Է.Լ., Հայոց պատմական և քաղաքակրթական արժեհամակարգի պաշտպանության անհրաժեշտությունը. «Լրաբեր», հաս. գիտ., Ե., 2010, N 3, էջ 72 և այլ:

[55] Երեմյան Ս.Տ., նշվ. աշխ., էջ 110: Օտար հեղինակներից առաջիններից էին ֆրանսիացի հետազոտողներ Ժան Սեն-Մարտենը (1791-1832 թթ.) և Մարի Բրոսեն (1802-1880 թթ.), որոնք Հայաստանի պատմա-քաղաքական աշխարհագրության անդրադառնալիս՝ իրենց հետազոտական և թարգմանական աշխատություններում հենվելով հայկական սկզբնաղբյուրների, Միքայել Չամչյանի ու Ղուկաս Ինճիճյանի աշխատությունների վրա (Միքայէլ Չամչեանց, Պատմութիւն Հայոց, հ. Ա, Վենետիկ, 1784, էջ 208, Ղուկաս Ինճիճեան, Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի, մաս. Ա, հ. Ա, Վենետիկ, 1806, էջ 58), Մեծ Հայքի հյուսիսային նահանգներից հատուկ ուշադրություն են դարձրել Տայքի աշխարհագրական բնութագրի վրա: Սեն-Մարտենը գրել է. «Տայք (Տայոց) աշխարհը գտնվում էր Բարձ Հայքից հյուսիս-արևելք՝ Արարատ (իմա՝ Այրարատ-Ա.Դ.) աշխարհից հյուսիս, Գուգարքից արևմուտք, Խաղտիք և Լազիկա երկրներից արևելք... Կոլխիդայից (Կողքիս) և Իբերիայից (Վիրք) հարավ... Տայք նահանգը նախքան վրացիների ներխուժումը [Սեն-Մարտենն ուշ ժամանակների առումով նշել է, որ «վրացիների տիրապետումն ուժգնորեն հանգեցրել է նախկին՝ այստեղ գործածական անվանումների անհետացմանը և վրացերեն անունների ներմուծմանը» (Saint-Martin M. J.. Mémoire historique et géographique sur l'Arménie, t. I, Paris, 1818, p. 74, 76)] բաժանված էր 8 փոքր գավառների [Սեն-Մարտենը հիշատակելով Տայք նահանգի գավառներից Կողը, Բերդացփորը, Պարտիզացվորը, Ոքաղեն, և Բողխան, վերջինիս *Poukha* ձևով նույնացրել է Կղավդիոս Պտղոմեոսի (83-161 թթ.) Βόχαs-ի հետ (Claudii Ptolemaei Geographia. vol. I. pars secunda. Parisiis. 1901. V.12.4. Saint-Martin M. J.. op. cit.. p. 76): Մ. Բրոսեն նշել է, որ Ճորոխի վերին ավազանում գտնվող *Հայոց Տայք* անվանման հոգնակի ձևը համապատասխանում է Քսենոփոնի Ταόχοι անվանաձևին (Brosset M., Histoire de la Georgie depuis l'antiquite jusqu'au XIX[e] siecle, St.-Petersbourg. 1858. p. VIII. hմմտ. «*Հայ* անունը ըստ Պ. Կրեչմերի», - «Հանդէս

Հայ պատմիչների հաղորդումների շարքում անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել Սեբեոսի տեղեկություններին, ինչպես Վարազտիրոց Բագրատունու Բյուզանդիայից 646 թ.[56] վերադարձի («եկն և ամրացաւ ի Հայս ի Տայս»[57]), այնպես էլ 647 թ. Հայաստան կատարված արաբական ներխուժման (խալիֆայության զորքը ասպատակելով Այրարատ նահանգը, հասավ «ի կողմանս Տայոց») և այնտեղից «Վրաց և Աղուանից» (բուն Աղուանք) կողմերն արշավելու կապակցությամբ[58]:

Այսպիսով, հայ վաղմիջնադարյան պատմիչների հաղորդումները վկայում են, որ Տայքը հնագույն ժամանակներից եղել է Հայոց աշխարհի հյուսիսային մասի կարևորագույն նահանգը:

Եզրակացություններ

Հայկական վաղմիջնադարյան սկզբնաղբյուրների համաձայն, Տայքը հին ժամանակներից եղել է Հայաստանի նահանգներից մեկը:

Ասորեստանյան սեպագիր արձանագրություններում Daiaeni-ն

ամսօրեայ», 1933, N 7-8, էջ 429 [քաղվածաբար թարգմանություն՝ Պ. Կրեչմերի հոդվածից, տես՝ Kretschmer P.. Der nationale Name der Armenier// Anzeiger. 69. Jahrgang. 1932. Wien. 1933, էջ 28-36]: Թովմա Արծրունու և Անանունի «Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց» երկի ֆրանսերեն իր թարգմանության ծանոթագրություններում Մ. Բրոսեն անդրադառնալով *Տայաստան* (Թովմա Արծրունու և Անանունի Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց, Ե., 1985, էջ 455) անվանաձևին՝ նշել է, որ այն ընդգրկել է ամբողջությամբ Տայք նահանգը (la province entiere de Taïk) (Brosset M., Collection d'historiens armeniens, Th. Ardzrouni. Xe s.. Histoire des Ardzrouni. St.-Petersbourg, 1874, p. 236, com. 1, տես նաև՝ Даниелян Э.Л., Историко-географические комментарии М. Броссе к его переводам армянских источников. – Գիտական աշխատություններ, Վ. Բրյուսովի անվ. պետական լեզվաբանական համալսարան, հաս. գիտ., պրակ առաջին, Ե., էջ 126-131):

[56] Բյուզանդական Կոստանդին (Կոստաս՝ Կոնստանս) II կայսեր (641-668 թթ.) գահակալության հինգերորդ տարում (Սեբէոս, էջ 144):

[57] Նույն տեղում: Սեբեոսը Տայքի Իշխան գյուղը նշել է որպես Ներսես Գ Շինարար կաթողիկոսի (641–661 թթ.) ծննդավայր (Սեբէոս, էջ 165, Մաղաքիա արք. Օրմանեան, Ազգապատում, Կոստանդնուպոլիս, 1913, h. Ա, էջ 730):

[58] Սեբէոս, էջ 146:

A 97790
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

հիշատակվում է *Նաիրիի երկրների*, այսինքն՝ *Նաիրի երկրի* շրջանների թվում, ուստի, Daiaeni-ի հետ համադրվող բիայնական (արարատյան՝ ուրարտական) սեպագիր աղբյուրների Diau(e)ḫe-ն նույնպես այդ կարգի տեղանուններին է պատկանում:

Պատմագրության մեջ արտահայտված կարծիքը, թե բիայնական սեպագիր արձանագրությունների *m* անձի դետերմինատիվը՝ *ցեղի* դետերմինատիվ է, բավարար հիմքեր չունի: Daiaeni, Diau(e)ḫe և Ταόχοι անվանումների կապակցությամբ որոշ վիճահարույց մեկնությունների հետևանքով, հատկապես արդի վրաց պատմագրությունում, ընդհանուր առմամբ, աղավաղվում է Հայաստանի հյուսիսային տարածքների էթնո-աշխարհագրական և քաղաքական պատմությունը՝ հայկական այդ տարածքներն անհիմն կերպով ներկայացնելով որպես «պատմական Վրաստանի հարավ-արևմտյան շրջաններ»: Մինչդեռ, ըստ հին հունական և հայկական վաղմիջնադարյան սկզբնաղբյուրների, Վիրքը տեղադրված էր Հայաստանից հյուսիս և սահմանը նրանց միջև անցնում էր Կուր գետով:

^{m}Diau(e)=ḫe վերծանվում է «Դիստու(ե)-յան/ակսն/ցի», քանի որ -ḫe(-ḫi-)-ն, ոչ թե ցեղանուն կազմող, այլ պատկանելություն ցույց տվող (ածականակերտ) ածանց է: Նմանապես՝ հայկական սկզբնաղբյուրներում Տայքի հետ մեկտեղ հիշատակվող *տայեցիք* հասկացությունը ոչ թե ցեղանուն է, այլ՝ Տայք նահանգի հայ բնակչության տեղանվանական անվանաձևը, ինչպես երևում է Հայաստանի նաև այլ նահանգների ու գավառների անուններով հայ բնակչության հիշատակություններից՝ *գուգարացիք, մոկացիք, սպերացիք, դարանաղայք, կարնացիք, բասենցիք, շիրակացիք* և այլն:

Սեպագիր արձանագրությունների Daiaeni-ն և Diau(e)ḫe-ն (և դրանց հետ նույնացվող հունական սկզբնաղբյուրների Ταόχοι-ը) բուն հայկական Տայք աշխարհի (նահանգ) հնագույն հիշատակություններն են:

АЛИСА ДУМИКЯН
ИИ НАН РА

ТАЙК (ДАЙАЕНИ/ДИАУЕХИ) В КЛИНОПИСНЫХ И ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИХ И АРМЯНСКИХ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВЫХ ИСТОЧНИКАХ

РЕЗЮМЕ

Из армянских средневековых источников известно, что Тайк издревле являлся одной из провинций Армении.

В ассирийских клинописных надписях Daiaeni упоминается в числе *стран Наири*, т.е. областей *страны Наири*, следовательно, сопоставляемое с Daiaeni, Diau(e)ḫe биайнийских (араратских-урартских) клинописных надписей, принадлежит к той же категории топонимов.

Высказанное в историографии мнение, что детерминатив лица *m* биайнийских клинописей является детерминативом, указывающим на *племя*, не имеет достаточно оснований. Вследствие некоторых спорных интерпретаций в связи с названиями Daiaeni, Diau(e)ḫe и Ταόχοι, в особенности, в современной грузинской историографии, в общем, искажается этно-географическая и политическая история северных территорий Армении, эти армянские территории безосновательно представляя как "юго-западные области исторической Грузии" (Иберия). Однако, согласно древнегреческим и раннесредневековым армянским источникам, Иберия (Вирк) была расположена к северу от Армении и граница между ними проходила по реке Кура.

^{m}Diau(e)=ḫe расшифровывается "Диаух/ский/ец", ибо -ḫe(-ḫi-) не является суффиксом формирующим этнонимы, а представляет собой суффикс (формирующий прилагательные) указывающий на принадлежность. Таким же образом, упоминаемое в армянских

источниках, наряду с Тайком, понятие *тайкцы* не является этнонимом, а представляет собой топонимическую форму названия армянского населения провинции Тайк, как видно из упоминания армянского населения также по названиям других областей и округов Армении: *гугаркцы, мокцы, сперцы, маналийцы, дараналийцы, каринцы, басенцы, ширакцы* и др.

Daiaeni и Diau(e)ḫe клинописных надписей (и отождествляемый с ними Ταόχοι греческих источников) являются древнейшими упоминаниями исконно армянской провинции Тайк.

ALISA DUMIKYAN
IH NAS RA

TAIK' (DAIAENI/DIAU(e)ḫe) IN CUNEIFORM AND ANCIENT GREEK AND ARMENIAN EARLY MEDIEVAL SOURCES

RESUME

According to the Armenian medieval sources, since ancient times Taik' had been one of the provinces of Armenia.

Daiaeni is mentioned in Assyrian cuneiform inscriptions among the *Nairi lands*, i.e. the regions of the Nairi land. Therefore, matching with *Daiaeni, Diau(e)ḫe* of the Biainian (Araratian-Urartian) cuneiform inscriptions also belongs to the same category of toponyms.

An interpretation of the Biainian cuneiforms' person determinative *m* in historiography as the determinative indicating *ethnos* does not have enough ground. Because of some arguable interpretations in relation to the names Daiaeni, Diau(e)ḫe and Ταόχοι, particularly, in the contemporary Georgian historiography, in general, is destorted the

ethno-geographic and political history of the Armenia's northern territories, these Armenian areas groundlessly presenting as "south-western regions of historic Georgia" (Iberia). But, according to ancient Greek and early medieval Armenian sources, Iberia (Virk) was situated to the north of Armenia and the border between them was along the Kur River.

^{m}Diau(e)ḫe is deciphered as "Diau(e)ḫe"-ian, because suffix -ḫe(-ḫi-) is not the ethnonym-forming, but an appurtenance indicating suffix (forming adjectives). Similarly the notion *Taikians*, mentioned in Armenian sources together with Taik', is not an ethnonym, but is a toponymic form of the name of the Armenian population of the province of Taik', as is seen from the mentioning of the Armenian population also under the names of other regions and districts (gavars) of Armenia: *Gugarkians*, *Mokkians*, *Sperians*, *Daranaghians*, *Karinians*, *Basenians*, *Shirakians* etc.

Daiaeni and Diau(e)ḫe of the cuneiform inscriptions (and identified with them Ταόχοι of Greek sources) are ancient mentionings of the proper Armenian province Taik'.